

KS. MARIUSZ SZYMAŃSKI

POSOBOROWE ADAPTACJE W MSZACH ŚW. Z UDZIAŁEM DZIECI

Soborowa Konstytucja o liturgii świętej mówi, że Kościół „pragnie wszystkich wiernych prowadzić do pełnego, świadomego i czynnego udziału w obrzędach liturgicznych” (KL 14). Od soboru działania mające na celu dostosowanie celebracji liturgicznych do poziomu dzieci otrzymały podstawy teologiczne i prawne. Zasada czynnego i świadomego uczestnictwa w liturgii nie odnosi się tylko do dorosłych, ale także – a może nawet bardziej – do dzieci uczestniczących w liturgii mszalnej. Dzieci są uprawnione i zobowiązane do uczestnictwa w liturgii już na mocy przyjętego chrztu. Aby pomóc dzieciom w przygotowaniu się do Eucharystii, soborowa konstytucja zaleca odpowiednie wychowanie liturgiczne, a dla lepszego jej przeżycia dopuszcza wprowadzenie dostosowań rytualnych, przy zachowaniu istoty rytu rzymskiego. Jak widać, problem uczestnictwa dzieci w liturgii mszalnej od czasów II Soboru Watykańskiego jest rozpatrywany i rozwiązywany na podstawie dwóch naczelnych zasad reformy i odnowy liturgicznej: *participatio actuosa*, czyli zasady czynnego uczestnictwa, oraz *adaptatio*, czyli dostosowania liturgii do potrzeb konkretnego zgromadzenia¹.

I. KIERUNKI ADAPTACJI LITURGICZNYCH W MSZACH ŚW. Z UDZIAŁEM DZIECI

Cechą charakterystyczną *Dyrektorium o Mszach świętych z udziałem dzieci* Kongregacji Kultu Bożego jest zezwolenie na dokonywanie w liturgii adaptacji

¹ Cz. KRAKOWIAK, *Modlitwy eucharystyczne we Mszach świętych z udziałem dzieci*, *Anamnesis* 5(1998-1999)17, s. 61.

pod kątem potrzeb dzieci. Może być ona dostosowana do sposobu myślenia i ich możliwości pojmowania. Adaptacje są nie tylko dopuszczane, lecz wielokrotnie wprost zalecane². Dokument, mówiąc o potrzebie dostosowania liturgii Mszy Świętej do potrzeb dzieci, podkreśla, że domaga się tego sama psychologia wieku dziecięcego. Przeżycia religijne dzieci istotnie różnią się od sposobu przeżywania wiary przez dorosłych³. Także język dzieci różni się zasadniczo od języka dorosłych. Dlatego właśnie język liturgii z udziałem dzieci musi charakteryzować się prostotą, konkretnością, sytuacyjnością oraz uczuciowym wdziękiem⁴.

Dostosowując liturgię do potrzeb dzieci, należy wystrzegać się jałowej manii adaptacyjnej. Dostosowywanie nie może być traktowane jako cel najwyższy. Kryterium adaptacyjnym jest nie tyle odpowiedź na pytanie, czy nowe formy trafią do uczestników, ile raczej co one przyniosą. Nie chodzi o wynajdowanie nowych form ani też o przeobrażanie starych, lecz o celebrowanie tajemnicy Chrystusa poprzez słowa i symbole, które pomogą w lepszym jej przeżyciu⁵.

Dokonywanie adaptacji według wskazań dyrektorium ma pomóc dzieciom lepiej poznać i zrozumieć liturgię oraz doprowadzić do udziału w liturgii dorosłych. Msza Święta dla dzieci ze swej natury ma charakter przejściowy i czasowy. Jest jakby pomostem prowadzącym do Mszy Świętej dla dorosłych⁶.

W trosce Kościoła o pełne, świadome i czynne uczestnictwo dzieci w Eucharystii rzymskie dyrektorium wskazuje zasady dotyczące sprawowania Mszy Świętych z dziećmi. Podaje przy tym dwie możliwe formy celebracji liturgicznych: *Msza święta dla dorosłych z udziałem dzieci*⁷ oraz *Msza święta dla dzieci z udziałem nielicznych dorosłych*⁸.

II. LOKALNE ADAPTACJE LITURGICZNE

Dyrektorium o Mszach św. z udziałem dzieci zaleca konferencjom biskupów lub poszczególnym biskupom dokonywanie pewnych adaptacji we Mszy Świętej z udziałem dzieci, które są konieczne na ich terenie, a które z natury rzeczy nie znalazły się w ogólnym dyrektorium⁹.

² J. HERMANS, *Celebrować Eucharystię z dziećmi*, *Communio* 5(1985)2, s. 123-124.

³ CZ. KRAKOWIAK, *Liturgia Mszy świętej z udziałem dzieci*, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 31(1984)6, s. 440.

⁴ J. TARNOWSKI, *Język modlitwy liturgicznej a język dziecka*, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 2-3(1977), s. 134.

⁵ J. HERMANS, *Celebrować Eucharystię z dziećmi*, art. cyt., s. 123-124.

⁶ CZ. KRAKOWIAK, *Liturgia Mszy świętej z udziałem dzieci*, art. cyt., s. 440.

⁷ KONGREGACJA KULTU BOŻEGO, *Dyrektorium o Mszach świętych z udziałem dzieci*, nr 16-19, w: J. MIAZEK (oprac.), *To czyńcie na moją pamiątkę. Eucharystia w dokumentach Kościoła*, Warszawa 1987, s. 204-225.

⁸ Tamże, s. 224-234.

⁹ Tamże, s. 220-221.

Trudno przedstawić wszystkie adaptacje dokonane po roku 1973, które miały na celu dostosowanie Mszy Świętej do potrzeb dzieci. Znając zalecenia Episkopatu Polski¹⁰ w tej dziedzinie, warto spojrzeć na reformy, jakie dokonały się w innych krajach, np. w Niemczech, we Francji, w Hiszpanii, we Włoszech, na Słowacji, w Stanach Zjednoczonych i w innych krajach anglojęzycznych. Nie jest to pełny obraz adaptacji liturgicznych dokonanych w Kościele powszechnym, ale parę przykładów mających na celu pokazanie posoborowych reform Mszy św. z udziałem dzieci.

III. PRAKTYKA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W NIEMCZECH

Na szczególną uwagę zasługują wskazania liturgiczno-katechetyczne krajów niemieckojęzycznych, gdyż komisja zajmująca się przygotowaniem dyrektorium dla tego regionu w swoich pracach oparła się głównie na doświadczeniach niemieckiego Episkopatu. Watto wspomnieć, że Niemcy w 1970 roku, czyli jeszcze przed ogłoszeniem rzymskiego dokumentu, wydały własne wytyczne odnoszące się do celebrowania liturgii słowa z dziećmi, a w 1972 roku dotyczące sprawowania Eucharystii z udziałem dzieci¹¹. Publikacja ta zawierała praktyczne wskazania w celu przygotowania i celebrowania liturgii z udziałem dzieci. Dyrektywy, chociaż dotyczyły celebracji z dziećmi do dwunastego roku życia, w przypadku niektórych grup zezwalały na podniesienie podanej granicy wiekowej. Ponadto wskazania obejmowały także dzieci młodsze, słabiej przygotowane religijnie oraz opóźnione w nauce i rozwoju psychicznym¹². Ze środowiska niemieckich katechetów oraz Instytutu Liturgicznego w Trewirze pochodził także projekt *III Modlitwy eucharystycznej* w Mszy św. z udziałem dzieci¹³.

Opracowaniem niemieckich wskazań dotyczących sprawowania Mszy Świętej z dziećmi zajmuje się Związek Niemieckich Katechetów w Monachium¹⁴ oraz Niemiecki Instytut Liturgiczny w Trewirze¹⁵. Zalecenia podawane wspólnie przez te organizacje są wypełnieniem wskazań Synodu Ogólnego Biskupów Niemieckich (1971-1975). Synodalna instrukcja liturgiczna w czwartym rozdziale podkreśla, że ważnym elementem wychowania religijnego jest wprowadzenie dziecka w świętowanie Eucharystii. Jest to podstawowe zadanie rodziców. Parafia zaś ma w tym zadaniu pomagać, zwłaszcza tym rodzicom, którzy

¹⁰ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Zalecenia duszpasterskie w związku z Dyrektoriem o Mszach świętych z udziałem dzieci*, w: J. MIAZEK (oprac.), *To czyście na moją pamiątkę...*, dz. cyt., s. 236-240.

¹¹ J. HERMANS, *Celebrować Eucharystię z dziećmi*, art. cyt., s. 109-110.

¹² R. PIERSKAŁA, *Słowo Boże dla dzieci. Adaptacja lekcjonarza do Mszy świętej z udziałem dzieci*, Opole 1996, s. 181-182.

¹³ Tenże, *Modlitwy eucharystyczne w Mszach z udziałem dzieci*, w: H.J. SOBECZKO (red.), *Modlitwy eucharystyczne Mszału Rzymskiego. Dzieje – teologia – liturgia*, Opole 2005, s. 288.

¹⁴ DEUTSCHER KATECHETEN-VEREIN E.V. (dkv), <http://www.katecheten-verein.de> (2009).

¹⁵ DEUTSCHES LITURGISCHES INSTITUT, <http://www.liturgie.de/liturgie/index.php> (2009).

są daleko od Kościoła. W tym celu w parafiach istnieją grupy, które przygotowują Mszę św. dla dzieci (*Kindergottesdienste*). Przygotowuje się ją w charakterze Mszy rodzinnej (*Familiengottesdienste*). Dzieje się to po to, aby dzieci mogły zdobywać doświadczenia religijne przez wiarę rodziców¹⁶.

Najnowsze wskazania dotyczące celebrowania Mszy Świętej z dziećmi zostały opublikowane w książce *Gottesdienst mit Kindern*, wydanej w roku 2006 przez Związek Niemieckich Katechetów w Monachium i Niemiecki Instytut Liturgiczny w Trewirze¹⁷. Publikacja w pierwszej części przypomina *Direktorium o Mszach św. z udziałem dzieci*, a w drugiej podaje szczegółowe wskazania dotyczące celebrowania Eucharystii. Wzbogacona została literaturą ukazującą księgi liturgiczne, lokalne zalecenia, a także pomoce i materiały do Mszy z dziećmi. Wśród wymienionych pozycji na szczególną uwagę zasługuje dwutomowy *Lekcjonarz do Mszy św. z dziećmi*¹⁸.

Wskazania zawarte w *Gottesdienst mit Kindern* dotyczą celebrowania Eucharystii z dziećmi w wieku do dwunastego roku życia. Organizując Mszę św. dla dzieci, powinno się wziąć pod uwagę następujące czynniki: wiek i pochodzenie uczestników, gotowość do współpracy oraz poziom rozwoju umysłowego. Msza św. dla dzieci ma się składać z podstawowych struktur, które nie powinny być zbyt rozbudowane, aby dzieci nie odczuwały zmęczenia¹⁹. Specjalne Msze św. można organizować już dla dzieci przedszkolnych. Należy przy tym pamiętać, że osoby w tym wieku potrzebują dużo ruchu. Należy zatem stworzyć taki klimat, aby najmłodsi mogli aktywnie uczestniczyć w celebracji, nie przeszkadzając przy tym innym wiernym²⁰. Zalecenia dotyczące muzyki podczas liturgii podkreślają, że wskazane jest, aby dzieci same grały na różnych instrumentach. Stopniowo powinny być też wprowadzane do świadomego słuchania pieśni liturgicznych wykonywanych na organach. Dopuszczalna jest również muzyka z kaset i płyt, gdy nie ma innych możliwości nauczania dzieci śpiewów liturgicznych²¹.

Należy też zwrócić uwagę, że niemieckie wskazania używają wyrażenia „Msza św. z dziećmi” (*mit Kindern*) lub „Msza św. dla dzieci” (*für Kinder*), podczas gdy podobne dokumenty innych krajów mówią raczej o „Mszy św. z udziałem dzieci”. W niemieckich wskazaniach widać wyraźnie soborową

¹⁶ L. BERTSCH (red.), *Gemeinsame Synode der Bistümer in der Bundesrepublik Deutschland (1971-1975)*, Offizielle Gesamtausgabe I, tłum. M. Sztorc, Freiburg – Basel – Wien 1976, s. 207-209.

¹⁷ DEUTSCHER KATECHETEN-VEREIN E.V., DEUTSCHES LITURGISCHES INSTITUT, *Gottesdienst mit Kindern*, tłum. M. Sztorc, Monachium 2006.

¹⁸ *Lektionar für Gottesdienste mit Kindern*. Studienausgabe für die katholischen Bistümer im deutschen Sprachgebiet, t. 1, Dresden 1983; *Lektionar für Gottesdienste mit Kindern*. Studienausgabe für die katholischen Bistümer im deutschen Sprachgebiet, t. 2, Dresden 1985.

¹⁹ DEUTSCHER KATECHETEN-VEREIN E.V., DEUTSCHES LITURGISCHES INSTITUT, *Gottesdienst mit Kindern*, dz. cyt., s. 29-30.

²⁰ M. KLEIS, *Gottesdienste mit Kleinkindern*, tłum. M. Sztorc, Mainz 1984, s. 32-67.

²¹ DEUTSCHER KATECHETEN-VEREIN E.V., DEUTSCHES LITURGISCHES INSTITUT, *Gottesdienst mit Kindern*, dz. cyt., s. 30.

troskę Kościoła o pełny, świadomy i czynny udział dzieci w sprawowanej liturgii (KL 14). W wielu parafiach kraju istnieje zwyczaj, że w niedziele organizuje się specjalne Msze św. dla dzieci²². W takiej liturgii dzieci są aktywowane poprzez gesty, postawy ciała, pełnione funkcje liturgiczne, dialogowane homilie, wiersze i komentarze. Świadomemu uczestniczeniu służą: język dostosowany do dzieci, odpowiednie teksty biblijne, zmienione teksty modlitw, komentarze wyjaśniające obrzędy, znaki i symbole, odpowiednie śpiewy i muzyka, dialogowane formy *Glorii*, *Credo* i *Modlitwy Pańskiej*. Liturgia taka sprawowana jest w ten sposób, aby dzieci odbierały ją wszystkimi zmysłami. Dzieci uczestniczą w niej nie tylko przez słuchanie, ale i patrzenie, mówienie, odczuwanie i przeżywanie²³.

Niemieckie wskazania uczą, jak w praktyczny i prosty sposób zrealizować wytyczne *Dyrektorium o Mszach św. z udziałem dzieci*. Realizacja tych wskazań ma prowadzić dzieci do radości uczestnictwa w liturgii oraz przeżywania jej wszystkimi zmysłami. Wychowanie liturgiczne, realizując postulat dyrektorium o zachowaniu milczenia, ma nauczyć zachowania go po wezwaniu „Módlmy się” po czytaniach, w czasie modlitwy wiernych, przed prefacją, przed łamaniem chleba oraz przed i po komunii świętej²⁴.

IV. WSKAZANIA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO WE FRANCJI ORAZ KRAJACH FRANKOFOŃSKICH

Godne zauważenia są także adaptacje liturgiczne, które zostały dokonane we Francji oraz krajach frankofońskich. Warto przypomnieć, że Francja była jednym z tych krajów, które najbardziej zaangażowały się w przygotowanie materiału *ad experimentum* do Mszy św. z udziałem dzieci²⁵. Stąd pochodził projekt *II Modlitwy eucharystycznej* we Mszy Świętej z udziałem dzieci²⁶.

Wśród pozycji, które ukazały się w języku francuskim na temat Mszy Świętej z udziałem dzieci, na uwagę zasługuje wydana w roku 1974 książka *Célébrer la messe avec les enfants*²⁷. Pozycja ta została przygotowana na zlecenie komisji liturgicznych Francji, Belgii i Szwajcarii. Jest owocem pracy Francuskiego Narodowego Centrum Pastoralno-Liturgicznego, Francuskiego Centrum

²² W. WEIRER, *Subjekte ihres Glaubens? Zur Rolle von Kindern in der kirchlichen Pastoral*, tłum. M. Sztorc, „Theologisch-praktische Quartalschrift” 3(1999), s. 258.

²³ B. JEGGLE-MERZ, *Gemeinsam feiern: Leitlinien für eine gottesdienstliche Praxis*, tłum. M. Sztorc, „Theologisch-praktische Quartalschrift” 3(1999), s. 286-287.

²⁴ KONGREGACJA KULTU BOZEGO, *Dyrektorium o Mszach świętych z udziałem dzieci*, nr 37, dz. cyt., s. 230-231.

²⁵ A. DURAK, *Msza z udziałem dzieci w liturgicznej literaturze francusko-hispańskiej*, „Collectanea Theologica” 62(1992) s. 112.

²⁶ R. PIERSKALA, *Modlitwy eucharystyczne w Mszach z udziałem dzieci*, art. cyt., s. 288.

²⁷ COMMISSION EPISCOPALE FRANCOPHONE DE LITURGIE, *Célébrer la messe avec les enfants*, tłum. B. Pasierbiewicz, Paris 1983, s. 2.

Nauczania Religii, Belgijskiej Międzynarodowej Komisji Pastoralno-Liturgicznej oraz Szwajcarskiego Centrum Liturgicznego. Dzięki współpracy tych instytucji powstał swego rodzaju podręcznik dla duszpasterzy, zawierający szczegółowe wskazania na temat adaptacji Mszy św. z udziałem dzieci w krajach frankofońskich Europy i Afryki Północnej²⁸. Pod dokumentem zatwierdzającym opracowanie podpisali się 6 grudnia 1974 roku przedstawiciele komisji liturgicznych episkopatów: Francji, Szwajcarii, Belgii, Luksemburga oraz frankofońskich krajów Afryki Północnej²⁹. W książce można znaleźć konkretne propozycje oraz konspekty celebracji z dziećmi. Są tam wskazówki dla duszpasterzy oraz animatorów, którzy pomagają w przygotowaniach dzieci do Mszy Świętej. Szukając odpowiedzi na pytanie, jak dobrze przeprowadzić celebrację z dziećmi, w omawianej pozycji można znaleźć konkretne metody i techniki przydatne w przygotowaniu i celebrowaniu Mszy Świętej z dziećmi.

Cenną pomocą duszpasterską w przygotowaniu celebracji dla dzieci jest strona internetowa zatytułowana: *Liturgie de la Parole avec les enfants (Liturgia słowa z dziećmi)*, zawierająca materiały do przygotowania i celebracji liturgii słowa z dziećmi³⁰. Portal prowadzony jest przez Stowarzyszenie Badań i Studiów Katechetycznych AREC (Association de Recherches et d'Études Catéchétiques), posiada aprobatę kompetentnej władzy kościelnej: nihil obstat (Paris, 8 VIII 2000, M. Dupuy) oraz imprimatur (Paris, 9 VII 2000, M. Vidal). Autorzy zaznaczają, że celem ich projektu jest wprowadzenie dzieci w świadome, czynne i pełne uczestnictwo w liturgii. W realizacji tego celu biorą pod uwagę potrzebę spontanicznej aktywności dziecka i podejmują działania mające na celu dostosowanie liturgii do poziomu rozwoju dziecka poprzez różne formy ekspresji: słowo, śpiew, taniec, muzykę instrumentalną i prace wykonywane przez same dzieci³¹.

Konkretne wskazania liturgiczne dotyczą: czasu i miejsca celebracji, przebiegu liturgii, zaangażowania dorosłych, tematu i myśli przewodniej, wytycznych dla prowadzącego liturgię i dla animatorów oraz doboru konkretnych tekstów do danej liturgii. W portalu znajdują się także konspekty celebracji liturgii słowa z dziećmi w niedziele i święta. Zawierają one zestawy tekstów biblijnych oraz wskazówki do przygotowania homilii wraz z propozycją pytań do dialogowanych kazań, a także zestawem środków dydaktycznych do wykorzystania podczas liturgii. Autorzy zaznaczają, że podane propozycje mogą być wykorzystywane w parafii, grupach, rodzinach, a także w czasie spotkań modlitewnych.

²⁸ A. DURAK, *Msza Św. z udziałem dzieci w liturgicznej literaturze francusko-hispańskiej*, „Collectanea Theologica” 62 (1992) s. 113.

²⁹ COMMISSION EPISCOPALE FRANCOPHONE DE LITURGIE, *Célébrer la messe avec les enfants*, dz. cyt., s. 12.

³⁰ ASSOCIATION DE RECHERCHES ET D'ÉTUDES CATECHÉTIQUES, *Liturgie de la Parole avec les enfants*, tłum. B. Pasierbiewicz, <http://www.liturgie-enfants.com> (2009).

³¹ Tamże.

Omawiając adaptacje liturgiczne, jakie dokonują się w krajach frankofońskich, trzeba przypomnieć dwa lekcjonarze wydane dla dzieci w Belgii w 1968 roku. Pierwszy z nich to lekcjonarz dla dzieci od 7 do 12 lat: *Lectionnaire biblique pour les enfants de 7 à 12 ans*. Opracowanie tej książki miało cel katechetyczno-pedagogiczny. Nie była to zwykła kompilacja tekstów, nawet bardzo dobrze dobranych, ale narzędzie kształcenia biblijnego i katechetycznego, którego wartość zależy ostatecznie od użytku, jaki uczyni się z niego w celu formowania wiary dzieci. Czytania lekcjonarza zostały zgrupowane wokół kilku tematów – nie tylko życia chrześcijańskiego, ale także doświadczenia dostępnego dzieciom. Wśród tematów znalazły się: działanie łaski, uwielbienie Boga przez stworzenia, uwielbienie Boga przez dzieła człowieka, amen, wzajemna miłość, powołanie, wiara, Duch Święty, wierność, radość, światło, ofiara, pokój, przebaczenie, dzielenie się, męka, ubóstwo, lud kapłański, lud prorocki, żywe kamienie, modlitwa, służba, jedność, posłuszeństwo, szczerość, praca³². W lekcjonarzu zaproponowano również zestawy modlitw i śpiewów przystosowanych do każdego tematu. Powstanie lekcjonarza było szczególnie interesującym eksperymentem pobudzającym refleksję i dalsze poszukiwania wszystkich szczerze troszczących się o rozwój wiary biblijnej dzieci. Korzystanie z lekcjonarza przyczyniło się do bardziej świadomego i pełniejszego uczestnictwa dzieci w Eucharystii niedzielnej oraz w dni powszednie³³. Drugą księgą liturgiczną jest lekcjonarz dla dzieci przebywających na letnich obozach wakacyjnych: *Lectionnaire pour les messes de camps*, wydany w Belgii w roku 1968 przez Międzydiecezjalną Komisję Duszpasterstwa Liturgicznego. Teksty biblijne dobierane były do lekcjonarza na podstawie doświadczenia uczestnika wspólnoty obozowej. Struktura książki opiera się na schemacie czterech istotnych założeń obozu: obóz jest określoną wspólnotą, pozwala przeżywać sytuacje symboliczne, odwołuje się do określonego stylu życia oraz pozwala odkrywać przyrodę³⁴.

V. MSZA ŚW. Z UDZIAŁEM DZIECI W PRAKTYCE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO WE WŁOSZECH

We Włoszech adaptacje liturgiczne w zakresie dostosowania obrzędów Mszy Świętej do potrzeb dzieci rozpoczęły się już w latach siedemdziesiątych, bezpośrednio po ogłoszeniu *Dyrektorium o Mszach św. z udziałem dzieci*. Już w roku 1976 został wydany mszał i studyjny lekcjonarz.

W roku 1976 został wydany we Włoszech specjalny mszał do Mszy św. z udziałem dzieci, zatytułowany *La messa dei fanciulli*³⁵. We wprowadzeniu do

³² R. PIERSKAŁA, *Słowo Boże dla dzieci...*, dz. cyt., s. 169.

³³ Tamże, s. 173.

³⁴ Tamże, s. 174.

³⁵ CONFERENZA EPISCOPALE ITALIANA, *La messa dei fanciulli*, tłum. D. Drapiewski, Roma 1976.

księgi znajduje się dekret promulgacyjny liturgiczną księgę i *Dyrektorium o Mszach św. z udziałem dzieci*³⁶ oraz instrukcja Włoskiego Episkopatu dotycząca mszału i sprawowania Mszy św. z dziećmi na terenie Włoch³⁷, a także wprowadzenie do trzech modlitw eucharystycznych³⁸.

Struktura Eucharystii we włoskim mszale dla dzieci odpowiada obrzędowi Mszy Świętej we włoskim przekładzie mszału rzymskiego³⁹. W całej księdze widoczne są dostosowania poszczególnych części liturgii do mentalności dziecka. W obrzędach wstępnych wprowadzenia do aktu pokuty sformułowane są językiem prostym i zrozumiałym dla dzieci, hymn *Gloria* podzielony jest na części, aby mógł być intonowany przez celebransa, a następnie wykonywany naprzemiennie przez solistę i zgromadzenie wiernych⁴⁰. Wyznanie wiary na zakończenie liturgii słowa proponowane jest na pierwszym miejscu w formie *Składu apostołskiego*, a następnie według formuły nicejsko-konstantynopolitańskiej⁴¹. Centralną część mszału zajmują trzy modlitwy eucharystyczne w Mszach św. z udziałem dzieci. Trzecia modlitwa podana jest w pięciu wersjach: na okres zwykły, Adwent, Boże Narodzenie, Wielki Post i okres wielkanocny⁴². Obrzędy komunii św. zawierają specjalne wprowadzenia do Modlitwy Pańskiej, w których celebrans zwraca się do dzieci prostymi i zrozumiałymi dla nich słowami⁴³.

W mszale znajduje się specjalny dodatek, zawierający zbiór modlitw prezydenjalnych: trzy na Adwent, trzy na Boże Narodzenie, dwie na Wielki Post, cztery na okres wielkanocny oraz trzy na okres zwykły, a także trzy na rozpoczęcie roku katechetycznego. Dodatek zawiera również specjalne melodie aklamacji do trzech modlitw eucharystycznych dla dzieci⁴⁴. W roku 2000 w Rzymie został wydany trzydziestostronicowy mszalik podręczny dla uczestników liturgii, w którym znajdują się wszystkie modlitwy i teksty liturgiczne z włoskiego mszału dla dzieci⁴⁵.

Obok wydanego mszału dla dzieci wydano studyjną wersję lekcjonarza do Mszy Świętej z udziałem dzieci⁴⁶. Lekcjonarz w tej formie stanowi model dla kształtowania liturgii słowa Bożego podczas Mszy Świętej z udziałem dzieci⁴⁷.

³⁶ SACRA CONGREGAZIONE PER IL CULTO DIVINO, *Direttorio per le messe dei fanciulli*, w: CONFERENZA EPISKOPALE ITALIANA, *La messa dei fanciulli*, dz. cyt., s. 7-20.

³⁷ CONFERENZA EPISKOPALE ITALIANA, *La partecipazione dei fanciulli alla Santa Messa*, w: TENZE, *La messa dei fanciulli*, dz. cyt., s. 21-23.

³⁸ TENZE, *Premesse alle Preghiere eucaristiche*, w: TENZE, *La messa dei fanciulli*, s. 25-27.

³⁹ TENZE, *Messale Romano*, Roma 1983.

⁴⁰ TENZE, *La messa dei fanciulli*, tłum. D. Drapiewski, Roma 1976, s. 31-37.

⁴¹ Tamże, s. 39-40.

⁴² Tamże, s. 44-79.

⁴³ Tamże, s. 80-81.

⁴⁴ Tamże, s. 89-114.

⁴⁵ CONFERENZA EPISKOPALE ITALIANA, *La messa dei fanciulli*, tłum. D. Drapiewski, Roma 2000.

⁴⁶ TENZE, *Lezionario per le Messe con i fanciulli*, Roma 1976.

⁴⁷ E. MAZZA, *Il Lezionario dei fanciulli. Elementari per una valutazione*, tłum. D. Drapiewski, „Rivista Liturgica” 65(1978), s. 249.

Zawiera czytania ułożone według zestawu tematów dostosowanych do roku liturgicznego i katechetycznego. Teksty czytań zostały poprzedzone wprowadzeniem pastoralnym, w którym umieszczono wskazania z *Dyrektorium o Mszach Świętych z udziałem dzieci*, dotyczące liturgii słowa. Wprowadzenie podaje także uzasadnienie układu czytań, kryteria doboru tekstów i zasady korzystania z lekcjonarza. Lekcjonarz dzieli się na dwanaście grup tematycznych, z których osiem powiązanych jest z rokiem liturgicznym w następującym układzie: Adwent, Boże Narodzenie, okres w ciągu roku przed Wielkim Postem, Wielki Post, Wielki Tydzień, okres wielkanocny, okres zwykły po Zesłaniu Ducha Świętego i czas ostatnich tygodni roku liturgicznego. Cztery grupy tekstów biblijnych dotyczą specjalnych tematów: Eucharystia, pokuta, święci i początek roku katechetycznego⁴⁸. Warto dodać, że we Włoszech, jeszcze przed ogłoszeniem *Dyrektorium o Mszach św. z udziałem dzieci*, był używany wakacyjny lekcjonarz podczas letnich obozów dzieci i młodzieży⁴⁹. Na całość lekcjonarza składały się dwadzieścia dwa tematy dotyczące formacji i wychowania chrześcijańskiego podczas obozów skautowskich, dlatego nazywano go również *Lekcjonarzem skautów (Lezionario scout)*. Wybór tematów dotyczył stosunku młodego człowieka do Boga, do innych ludzi i do samego siebie. Kolejność tematów przedstawiała się następująco: przyrzeczenie, służba Bogu, służba Kościołowi, służba ojczyźnie, miłość bliźniego, płomienna odpowiedź, czujność, posługa, powołanie i życie przywódcy, Ewangelia dla młodzieńców, szczerłość, wielkoduszność, przyjaźń, gościnność, posłuszeństwo, radość, ubóstwo, prostota, droga, namiot, objawienie Boga w stworzeniu, człowiek i świat w historii zbawienia⁵⁰.

Obecnie we Włoszech nadal podejmowane są działania mające na celu wprowadzenie dzieci w przeżywanie Eucharystii. Biskupi włoscy wydali w roku 1999 instrukcję zawierającą wskazania dotyczące opieki duszpasterskiej nad dziećmi w wieku 7-14 lat⁵¹. Ponadto w ostatnich latach w literaturze włoskiej można znaleźć nowe publikacje dotyczące zagadnienia Mszy Świętej z udziałem dzieci. S. Sirboni po czterdziestu latach od Synodu Biskupów w roku 1967 stawia pytania źródłowe i wyraża spostrzeżenia na temat sprawowania Mszy św. z dziećmi oraz Mszy św. dla dorosłych z udziałem dzieci⁵². L. Guglielmoni podejmuje zagadnienie modlitwy wiernych podczas celebracji z dziećmi, przypominając wskazania teologiczno-liturgiczne dotyczące tej czę-

⁴⁸ R. PIERSKAŁA, *Słowo Boże dla dzieci...*, dz. cyt., s. 175-176.

⁴⁹ ASSOCIAZIONE GUIDE ITALIANE, *Ordo Lectionum per le Messe nei campi estivi 1967 approvato dal Consilium*, tłum. D. Drapiewski, Roma 1967.

⁵⁰ R. PIERSKAŁA, *Słowo Boże dla dzieci...*, dz. cyt., s. 167.

⁵¹ CONFERENZA EPISCOPALE ITALIANA, *L'iniziazione cristiana. Orientamenti per l'iniziazione dei fanciulli e dei ragazzi dai 7 ai 14 anni*, tłum. D. Drapiewski, Torino 1999.

⁵² S. SIRBONI, *La messa con i fanciulli: questioni di fondo e osservazioni*, tłum. D. Drapiewski, „Rivista di Pastorale Liturgica” 1(2007), s. 37.

ści liturgii⁵³. Problematykę Mszy św. z dziećmi podejmuje również Enrico Mazza, profesor liturgiki z Mediolanu⁵⁴.

VI. SŁOWACKIE KSIĘGI LITURGICZNE DO MSZY Z UDZIAŁEM DZIECI

Ważne adaptacje liturgiczne dotyczące Mszy św. z udziałem dzieci dokonały się także na Słowacji. Tam działania mające na celu dostosowanie liturgii do poziomu dzieci miały miejsce jeszcze przed II Soborem Watykańskim. Pierwsze próby reform w tym zakresie dokonały się już w pierwszej połowie XX wieku i były związane z wydaniem w 1937 roku *Obrzędu I Komunii Świętej dzieci*⁵⁵. Później, w roku 1943, obrzęd ten został poprawiony i wydany jako *Uroczystość I Komunii Świętej w słowackiej Agendzie liturgicznej*⁵⁶.

Po reformach II Soboru Watykańskiego i po wydaniu *Dyrektorium o Mszach św. z udziałem dzieci* wydano na Słowacji w roku 1983, wspólnie z *II Modlitwą eucharystyczną w Mszy św. z udziałem dzieci*, nowy *Obrzęd I Komunii Świętej*. Wymienione teksty liturgiczne, które zostały dołączone do wydanego w tym roku dyrektorium mszalnego, bardzo szybko zaczęto stosować na terenie słowackich diecezji⁵⁷. Najważniejszym jednak dowodem troski Kościoła słowackiego o udział dzieci w Eucharystii jest specjalny mszał dla dzieci wydany w 1992 roku⁵⁸ i lekcjonarz do Mszy św. z udziałem dzieci⁵⁹.

Słowacki mszał do Mszy św. z udziałem dzieci jest zatytułowany *Slávenie svätej omše za účasti detí*. Teksty liturgiczne, które weszły w skład mszału, zostały zatwierdzone i dopuszczone do używania w liturgii przez Świętą Kongregację Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów 29 października 1982 roku⁶⁰. W pierwszej części księgi znajduje się słowacki przekład *Dyrektorium o Mszy św. z udziałem dzieci*⁶¹ oraz lokalne wprowadzenie do modlitw euchary-

⁵³ L. GUGLIELMONI, *La preghiera dei fedeli nelle messe con i fanciulli*, tłum. D. Drapiewski, „Rivista di Pastorale Liturgica” 5(1980), s. 56-63.

⁵⁴ E. MAZZA, *Per un quadro pastorale della Messa con i fanciulli*, „Rivista di Pastorale Liturgica” 3(1977), s. 58-62. Zob. też: E. MAZZA, *Un problema nella trasmissione della fede: a Messa con i fanciulli*, tłum. D. Drapiewski, „Notiziario” 25(2006), s. 19-30.

⁵⁵ *De Prima Puerorum Communionem Generali, w: Rituale omnium lat. Rit. Dioecesium Slovacchia*, tłum. G. Rydzewski, Spišská Kapitula 1937, s. 140-147.

⁵⁶ A. AKIMJAK, *Sakramenty inicjacji na Słowacji*, w: R. PIERSKAŁA (red.), *Sakramenty inicjacji w liturgii i w praktyce duszpasterskiej*, Opole 1996, s. 42.

⁵⁷ Tamże, s. 42-43.

⁵⁸ SLOVENSKÁ LITURGICKÁ KOMISIA, *Slávenie svätej omše za účasti detí*, tłum. G. Rydzewski, Banská Bystrica 1992.

⁵⁹ TENŽE, *Lekcionár na omše za účasti detí*, tłum. G. Rydzewski, Banská Bystrica 1992.

⁶⁰ TENŽE, *Slávenie svätej omše za účasti detí*, dz. cyt., s. 6.

⁶¹ POSVÄTNÁ KONGREGÁCIA PRE BOHOSLUŽBU, *Smernice pre omše za účasti detí*, w: SLOVENSKÁ LITURGICKÁ KOMISIA, *Slávenie svätej omše za účasti detí*, dz. cyt., s. 9-26.

stycznych w Mszach św. z dziećmi⁶². Dopełnieniem mszału jest specjalnie wydany lekcjonarz do Mszy św. z udziałem dzieci, zatytułowany *Lekcionár na omše za účasti detí*. Księga ta 22 kwietnia 1986 roku została zatwierdzona i dopuszczona do używania w liturgii z dziećmi przez Świętą Kongregację Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów⁶³. W pierwszej części lekcjonarza znajdują się wskazania teologiczno-pastoralne dotyczące liturgii słowa Bożego w Mszach św. z udziałem dzieci⁶⁴.

Struktura Mszy Świętej z udziałem dzieci ukazana w słowackim mszale i lekcjonarzu odpowiada ogólnym wskazaniom dotyczącym celebracji Eucharystii, jednakże zawiera dodatkowe elementy, których nie znajdziemy np. w *Mszale rzymskim dla diecezji polskich*.

W obrzędach wstępnych, po pozdrowieniu, a przed aktem pokuty znajdują się trzy formy wprowadzenia dzieci w liturgię Mszy Świętej (*Úkon kajúcnosti*). Teksty wprowadzeń, rozpoczynające się od słów: „Drogie dzieci” (*Drahé deti*), są napisane prostym i zrozumiałym dla dzieci językiem. Przypominają dzieciom i innym uczestnikom liturgii sens przybycia do domu Bożego, prawdę o obecności Pana Jezusa Chrystusa, który wszystkich tu zebrał, oraz wprowadzają do otwartości na słowo Boga i przyjęcie darów eucharystycznych. Słowa wprowadzenia kończą się wezwaniem do aktu pokuty⁶⁵. Hymn *Chwała na wysokości Bogu* jest zbudowany w formie dialogowanej, gdzie na rozpoczęcie pierwsze zdanie intonuje kapłan, a następnie śpiew wykonuje kantor na przemian z całym zgromadzeniem liturgicznym⁶⁶. Obrzędy wstępne kończy kolekta. Przewodniczący liturgii może wybrać odpowiednią modlitwę dla dzieci z mszału rzymskiego lub skorzystać z zestawów specjalnych tekstów modlitw prezydenjalnych przygotowanych na Mszę św. z dziećmi. Modlitwy muszą być jednak dostosowane do przeżywanego okresu liturgicznego⁶⁷.

Słowacki mszał dla dzieci zawiera zbiór specjalnych modlitw prezydenjalnych: kolektę (*Modlitba dňa*), modlitwę nad darami (*Nad obetnými darmami*) i modlitwę po komunii św. (*Po prijímaní*). W mszale znajdują się trzy zestawy modlitw na Adwent, trzy na okres Narodzenia Pańskiego, dwie na Wielki Post, trzy na okres wielkanocny, trzy na okres zwykły oraz na uroczystość Zesłania Ducha Świętego, a także na Mszę dziękczynną. Modlitwy celebransy są sformułowane językiem prostym i zrozumiałym dla dzieci⁶⁸.

⁶² SLOVENSKÁ LITURGICKÁ KOMISIA, *Eucharistické modlitby pre omše s deťmi*, w: SLOVENSKÁ LITURGICKÁ KOMISIA, *Slávenie svätej omše za účasti detí*, dz. cyt., s. 27-32.

⁶³ TENŽE, *Lekcionár na omše za účasti detí*, dz. cyt., s. 6.

⁶⁴ TENŽE, *Čítanie a vysvetľovanie Božieho Slova v omši s deťmi*, w: SLOVENSKÁ LITURGICKÁ KOMISIA, *Lekcionár na omše za účasti detí*, dz. cyt., 9-11.

⁶⁵ TENŽE, *Slávenie svätej omše za účasti detí*, dz. cyt., s. 36-37.

⁶⁶ Tamże, s. 41-42.

⁶⁷ Tamże, s. 125.

⁶⁸ Tamże, s. 126-141.

Teksty biblijne liturgii słowa na Mszy św. z dzieci bierze się ze specjalnego lekcjonarza, dostosowanego do takich celebracji. Lekcjonarz jest ułożony według kolejnych okresów roku liturgicznego. Znajdują się w nim tematyczne formularze liturgii słowa składające się z I czytania ze Starego lub Nowego Testamentu, psalmu responsoryjnego, aklamacji przed ewangelią oraz perykopy z Ewangelii. W całym lekcjonarzu jest sześć takich formularzy na Adwent, pięć na okres Bożego Narodzenia, osiem na Wielki Post, siedem na okres wielkanocny oraz dwadzieścia siedem na okres w ciągu roku, z podziałem na osiem przed Wielkim Postem i dziewiętnaście po Zesłaniu Ducha Świętego. Ponadto w lekcjonarzu jest jeszcze czternaście formularzy o tajemnicy Eucharystii, siedem o tajemnicy pojednania, trzy o Najświętszej Maryi Pannie, a także o świętych męczennikach, pasterzach, dziewicach oraz formularze Mszy św. wotywnych: o Duchu Świętym i o Najświętszym Imieniu Jezus⁶⁹. Można w nim znaleźć także ułożone na poszczególne okresy liturgiczne zapisy nutowe specjalnych melodii psalmów międzylekcyjnych oraz aklamacji przed ewangelią⁷⁰.

Po homilii, która zawsze jest zalecana podczas Mszy św. z dziećmi, następuje wyznanie wiary. Słowacki mszał dla dzieci podaje dwie formy wyznania wiary. Jest to *Skład apostolski (Apostolské vyznanie viery)* lub *Credo* mszalne (*Nicejsko-carhradské vyznanie viery*)⁷¹.

W słowackim mszale do Mszy św. z udziałem dzieci znajdują się teksty modlitwy powszechnej, dostosowane do okresu roku kościelnego. Wezwania modlitw sformułowane są w języku zrozumiałym dla dzieci. Zdania są krótkie, proste i konkretnie wyrażają intencję modlitwy⁷².

Na szczególną uwagę w tej księdze liturgicznej zasługuje opracowanie trzech modlitw eucharystycznych. Charakteryzują się one zapisem nutowym prefacji poszczególnych kanonów, także prefacji dialogowanych. Ponadto *III Modlitwa eucharystyczna* jest rozpisana na pięć wersji: na Adwent, okres Narodzenia Pańskiego, Wielkiego Postu, wielkanocny oraz zwykły. Każdy kanon kończy się wielką doksologią, która ma do wyboru dwie melodie: tradycyjną oraz prostszą, napisaną specjalnie dla dzieci⁷³.

Ważnym dodatkiem słowackich ksiąg liturgicznych do Mszy z dziećmi jest *Obrzęd przyjęcia I Komunii Świętej*, który znajduje się w ostatniej części lekcjonarza. Na szczególną uwagę zasługują specjalne komentarze wypowiedziane przez przewodniczącego liturgii bezpośrednio do dzieci: na początku liturgii, przed odnowieniem przyrzeczeń chrzcielnych, przy składaniu darów chleba i wina na ołtarzu oraz przed obrzędami komunii świętej. Zdania tekstów są krótkie i sformułowane w języku zrozumiałym dla dzieci⁷⁴.

⁶⁹ SLOVENSKÁ LITURGICKÁ KOMISIA, *Lekcionár na omše za účasti detí*, dz. cyt., s. 13-261.

⁷⁰ Tamże, s. 263-323.

⁷¹ SLOVENSKÁ LITURGICKÁ KOMISIA, *Slávenie svätej omše za účasti detí*, dz. cyt., s. 45-47.

⁷² Tamże, s. 143-155.

⁷³ Tamże, s. 53-111.

⁷⁴ Tamże, s. 375-343.

Podsumowując, należy stwierdzić, że słowackie adaptacje liturgiczne mające na celu dostosowanie Mszy Świętej do udziału w niej dzieci poszły bardzo daleko. Efektem są specjalne księgi liturgiczne: mszał i lekcjonarz, które przez prostotę języka dostosowaną do mentalności dziecka oraz tematykę myśli przewodnich liturgii mogą wpłynąć na świadome, aktywne i pełne przeżycie Eucharystii przez dzieci. Cennym atutem tych opracowań jest wypełnienie zaleceń rzymskiego dyrektorium dotyczących śpiewu i muzyki w Mszy św. dla dzieci⁷⁵.

VII. REFORMY DOKONANE W KRAJACH ANGLOJĘZYCZNYCH

W krajach anglojęzycznych po wydaniu rzymskiego *Dyrektorium o Mszach św. z udziałem dzieci* adaptacje liturgiczne najbardziej widoczne są w przystosowaniu liturgii słowa do poziomu i mentalności dziecka. Reformy w tej dziedzinie zaowocowały również wydaniem w latach dziewięćdziesiątych XX wieku specjalnego lekcjonarza do Mszy św. z dziećmi⁷⁶. Lekcjonarz został zaaprobowany i przyjęty we wszystkich stanach USA podczas Konferencji Plenarnej Biskupów Katolickich Stanów Zjednoczonych w listopadzie 2005 roku⁷⁷.

Wprowadzenie do księgi zaleca organizowanie oddzielnej liturgii słowa dla dzieci, jeśli pozwalają na to warunki⁷⁸. Dzieci zbierają się z całym zgromadzeniem, aby sprawować obrzędy wstępne. Na zakończenie kolekty, przed pierwszym czytaniem celebrans może formalnie odesłać dzieci wraz z przewodniczącym ich liturgii słowa do miejsca, gdzie będą przeżywać swoją własną liturgię. Celebrans może dokonać prezentacji księgi lekcjonarza i przekazać go uroczystie przewodniczącemu liturgii słowa dla dzieci. Po modlitwie powszechnej, przed rozpoczęciem liturgii eucharystycznej dzieci wracają do swoich rodzin, znajdujących się w głównym zgromadzeniu wiernych⁷⁹.

Obok lekcjonarza i jego wprowadzenia biskupi poszczególnych krajów wydali własne zalecenia dotyczące sprawowania Mszy Świętej z dziećmi w warunkach lokalnych. Charakterystyczne jest jednak, że wszyscy biskupi krajów anglojęzycznych zwracają szczególną uwagę na celebrowanie liturgii słowa z dziećmi.

⁷⁵ KONGREGACJA KULTU BOŻEGO, *Dyrektorium o Mszach świętych z udziałem dzieci*, nr 30-32, dz. cyt., s. 228-229.

⁷⁶ NATIONAL CONFERENCE OF CATHOLIC BISHOPS, *Lectionary for Masses with Children: Sundays of Cycle A and Weekdays*, Washington 1994; TENŹE, *Lectionary for Masses With Children: Sundays of Cycle B and Weekdays*, Washington 1993; TENŹE, *Lectionary for Masses With Children: Sundays of Cycle C and Weekdays*, Washington 1994; TENŹE, *Lectionary for Masses With Children: Weekdays. Study Edition*, Collegeville 1993.

⁷⁷ B. ROLLER, *Bishops Approve Lectionary for Masses with Children*, tłum. L. Idzikowski, „Clarion Herald” 26(2005), s. 9.

⁷⁸ UNITED STATES CONFERENCE OF CATHOLIC BISHOPS, *Introduction: Lectionary for Masses With Children*, nr 7, w: K. DOOLEY (red.), *To Listen and Tell*, tłum. L. Idzikowski, Washington 1993, s. 3.

⁷⁹ Tamże.

Biskupi Anglii i Walii wydali specjalny dokument w celu wyjaśnienia i pomocy w celebrowaniu liturgii słowa z dziećmi. Dokument zawiera wskazówki dostosowujące liturgię do lokalnych potrzeb i warunków, zgodnie z zaleceniami *Dyrektorium o Mszach św. z udziałem dzieci*⁸⁰. Zalecenia uzupełnione są również o bardzo praktyczny dodatek, będący streszczeniem dyrektorium, zawierający w punktach główne wskazania rzymskiego dokumentu⁸¹.

W Stanach Zjednoczonych działania mające na celu dostosowanie liturgii do dzieci zostały przedstawione na łamach liturgicznego biuletynu „Adoremus”, wydawanego w Saint Louis w stanie Missouri. Susan Benofy w cyklu swoich artykułów zatytułowanych: *Co zrobiliśmy z naszymi dziećmi?* interpretuje wskazania *Dyrektorium o Mszach św. z udziałem dzieci*⁸² oraz dokonuje prezentacji modlitw eucharystycznych i lekcjonarza do Mszy Świętej z dziećmi⁸³. W ostatnim artykule w tym cyklu zostały przedstawione konkretne zalecenia dotyczące organizacji oddzielnej liturgii słowa z dziećmi, takie jak: miejsce celebracji, kwalifikacje przewodniczącego liturgii i osoby głoszącej homilię, metody pracy z tekstem biblijnym oraz spodziewane efekty sprawowanej liturgii z dziećmi⁸⁴.

Wskazania lokalne biskupów Australii dotyczące tego zagadnienia można znaleźć na stronie internetowej Komisji Liturgicznej Archidiecezji Brisbane⁸⁵. Znajdują się tam wskazania opracowane wspólnie przez Komisję Liturgiczną i Katolicki Instytut Edukacyjny Archidiecezji Brisbane, które mają pomóc w zorganizowaniu liturgii z dziećmi⁸⁶. W portalu można znaleźć propozycję sześciu metod aktywnej pracy z dziećmi, pomagających słuchać i rozważać słowo Boże. Pierwszą z nich jest metoda *chorus plays*, polegająca na tym, że chór prezentuje opowieść biblijną w formie dialogu, powtarzając najważniejsze zdania tekstu. Druga metoda to *echo mimes*, która polega na pokazywaniu gestów, które towarzyszą poszczególnym fragmentom czytany przez lektora. Ta metoda proponowana jest w pracy z dziećmi młodszymi, w wieku 4-8 lat. Następna proponowana metoda, *frozen tableaux*, jest przeznaczona dla starszych dzieci, które są zdolne wcześniej przygotować inscenizację scenki biblijnej i zaprezentować ją w czasie proklamowanego słowa Bożego. Kolejne metody: *liquid pictures* i *echo*

⁸⁰ LITURGY OFFICE BISHOPS' CONFERENCE OF ENGLAND & WALES, *Liturgy of the Word with Children*, tłum. L. Idzikowski, London 1996.

⁸¹ Tamże, s. 19-22.

⁸² S. BENOFY, *What Have We Done to Our Children? Part I*, „Adoremus Bulletin” 8(2003), tłum. L. Idzikowski, <http://www.adoremus.org/1103ChildrenLiturgy.html> (2009).

⁸³ Tenże, *What Have We Done to Our Children? Part II*, „Adoremus Bulletin” 9(2003/2004), tłum. L. Idzikowski, <http://www.adoremus.org/1203ChildrenLiturgy.html> (2009).

⁸⁴ TENŻE, *What Have We Done to Our Children? Part III*, „Adoremus Bulletin” 10(2004), tłum. L. Idzikowski, <http://www.adoremus.org/0204ChildrenLiturgy.html> (2009).

⁸⁵ THE LITURGICAL COMMISSION OF THE ARCHDIOCESE OF BRISBANE, tłum. L. Idzikowski, <http://www.litcom.net.au/index.php> (2009).

⁸⁶ THE LITURGICAL COMMISSION AND BRISBANE CATHOLIC EDUCATION, *Children's Liturgy*, tłum. L. Idzikowski, <http://www.litcom.net.au/documents/childrensliturgy/index.php> (2009).

reflection, są proponowane w pracy z dziećmi najstarszymi, w wieku 9-14 lat. Ostatnią metodą jest *rap*, który polega na rapowaniu tekstu biblijnego⁸⁷.

Funkcję przewodniczącego liturgii słowa z dziećmi nie zawsze pełni kapłan lub diakon, ale przygotowany do tej funkcji lider. Dla takich liderów zostały przygotowane specjalne materiały demonstrujące, jak należy celebrować liturgię słowa z dziećmi. Pomoce z instruktażowym nagraniem wideo pokazują liderom, nauczycielom, katechetom, służbie liturgicznej oraz diakonii muzycznej, jak należy celebrować liturgię słowa w oddzielnym zgromadzeniu. Wskazania dotyczą stosowania lekcjonarza, głoszenia homilii oraz metod aktywizujących dzieci podczas liturgii⁸⁸.

VIII. ZAKOŃCZENIE

Po II Soborze Watykańskim działania mające na celu dostosowania liturgii Mszy Świętej do poziomu rozwojowego dzieci zaowocowały wydaniem specjalnych ksiąg liturgicznych, opracowaniem lokalnych wskazań, a także wypracowaniem nowych metod pobudzających dzieci do świadomego, czynnego i pełnego uczestnictwa w Eucharystii.

Na zakończenie tej refleksji warto postawić pytanie: W jakim stopniu można w Polsce skorzystać z doświadczeń innych krajów? Odpowiedź jest jednoznaczna. Duszpasterze i katecheci, chcąc wykorzystać je w polskich warunkach, muszą pamiętać o *Zaleceniach duszpasterskich* Episkopatu Polski z 1977 roku⁸⁹. Dokument ten pokazuje możliwości i ograniczenia adaptacyjne w Mszy św. z udziałem dzieci. A zatem przed wprowadzaniem nowych aktywizujących form w liturgię z dziećmi warto jeszcze raz dogłębnie przestudiować rzymskie dyrektorium oraz zalecenia polskich biskupów. Na polskim rynku jest dostępnych wiele materiałów dla duszpasterzy i katechetów, których umiejętne wykorzystanie może pomóc we wprowadzaniu dzieci w pełny, świadomy i aktywny udział w liturgii.

SUMMARY

Post-Council Adaptations for Masses with Children's Participation

The liturgical reinforcement after the Second Vatican Oecumenical Council was very fruitful in many approaches whose aim was to adapt the Liturgy of the Holy Service to the level of development of children who participate there. In the second half of the 20th

⁸⁷ TENZE, *Bible Story Techniques for Children's Liturgy*, tłum. L. Idzikowski, <http://www.litcom.net.au/documents/childrensliturgy/techniques.php> (2009).

⁸⁸ M. LEONARD, *Children, Liturgy and the Word. Leader's Guide*, tłum. R. Giers, Chicago 1997.

⁸⁹ KONFERENCJA EPISKOPATU POLSKI, *Zalecenia duszpasterskie...*, art. cyt., s. 236-240.

century after the publication of the Directory for Masses with Children's participation bishops from different countries issued special regulations. They show how to introduce the rules of the Roman Directory in certain local conditions. In some countries there were published special liturgical books, missals and lectionaries about Masses with children. Distinctive changes have been introduced so far, among the others, in Germany, France, Italy, Slovakia, the United States and other English speaking countries.

There is a clear answer to the question of using the experiences of those countries in Poland. Priests and religion teachers who want to use the knowledge in the Polish conditions must remember about the priestly advice of the Polish Episcopate of the year 1977. The document shows both the opportunities and the obstacles of adaptation of the Holy Mass for children.

Thum. Leszek Idzikowski

Słowa kluczowe / key words:

liturgia, celebracja, Msza, dzieci, adaptacje liturgiczne
liturgy, celebration, Masse, children, liturgical adaptation